

PREDRAG STEPANOVIC

A megoszlás gyökerei

DOBRICA ĆOSIĆ ÍRÓI PORTRÉJA

Közvetlenül a második világháború után induló új szerb írónemzedék jobbjára csak az élet iskoláját járta ki — irodalmilag képzetlenek voltak ezek a kezdő írók, s meglehetősen gyér műveltséggel rendelkeztek. Nem csoda hát, hogy éppen ők tudták a legkönnyebben elfogadni azokat a „kötött, egyoldalú és szűkre szabott dogmákat” (P. Palavestra), amelyeket a különböző bürokratikus testületek igyekeztek rákényszeríteni e korszak irodalmára. S bár ez a háborút a legnehezebb körülmények között végigharcoló generáció hihetetlen kitartással, autodidakta módon próbálta pótolni mindazt, amihez a szerencsésebbek az iskolapadban jutottak hozzá, legtöbbjük eleinte mégis úgy viselkedett, pontosabban úgy írt, mintha soha korábban nem létezett volna szerb irodalom. De mint minden rosszban, ebben is akadt valami jó. Az irodalmak történetén a nagy tehetségek mellett végigvonul a művelt, képzett, de igazi írói vénával nem rendelkező féltehetségek sora, akik éppen iskolázottságuknak és szellemi — de nem alkotói — képességeiknek köszönhetik, hogy gyakran egész életükön keresztül az irodalmi élet felszínén tudnak maradni. A háború utáni fiatal szerb írók számára ilyen lehetőség eleve nem adódott. S mert semmi másra, mint élettapasztalataikra — sajnálatos módon leginkább háborús élettapasztalataikra — és tehetségükre támaszkodhattak, a gyengék, mint valami szellemi kiválasztódásban, néhány év alatt elhullottak. A viszonylag kisszámú megmaradtak egyike — aki azóta a szerb irodalom élvonalát képviseli — Dobrica Ćosić.

Ćosić életútja nagyszerűen példázza egész nemzedéke sorsát, s az ebből fakadó minden nehézséget. 1921-ben született egy szerbiai faluban, Velika Drenovában, a Nyugati-Morava mentén. Elemi, majd alsófokú mezőgazdasági iskolát végez. Beiratkozik ugyan a mezőgazdasági középiskolába is, innen azonban, mint ifjúkommunistát, forradalmi tevékenység címén nagyon hamar kizárják (1939). Rá két évre Németország és csatlósai megszállják Jugoszláviát, s Ćosićot már 1941-ben az ellenállók között találjuk, 1943-tól pedig egy partizánosztag politikai biztosa. A felszabadulás után pártfőiskolát végez, ahol az irodalom, tudvalevőleg, nem szerepelt a főtantárgyak között. Ennyi iskolával, ennyi előképzettséggel kellett Ćosićnak, s jobbjára egész nemzedékének, folytatnia azt a szerb irodalmat, melynek a világháború előtti kiemelkedő művelői közül Ivo Andrić Zágráb, Bécs és Krakkó egyetemai után Grazban doktorált, Miloš Crnjanski a temesvári piaristáknál szerzett érettségijével Bécsben hallgatott művészettörténetet és filozófiát, míg Rastko Petrović és mások joggal vallották magukat párizsi diákoknak. Valódi folytatásról azonban egyelőre szó sincs: a kontinuitás olyan éles megszakadására, mint éppen az 1940-es évek második felében, az újabb szerb irodalom történetében még nem volt példa.

Mindezért azonban a legkevésbé éppen ezt a nemzedéket okolhatjuk, amely maga is egy világgégés áldozata volt. S arról sem ők tehetnek elsősorban, hogy irodalmilag és esztétikailag megalapozatlan ifjonti nekihevelésükben gyakran oly könnyed magabiztossággal tévesztették össze a realizmust a sematizmus-sal, az elkötelezettséget a napra szóló jelszavak szolgálai hangoztatásával, az irodalmat a propagandával.

A kilábalás lehetőségét ebből a klisékre épülő, fekete-fehér technikával dolgozó, s csak szélsőségesen negatív, vagy még szélsőségesebben pozitív hősöket ismerő irodalomból már Mihalo Lalić jelezte 1950-ben megjelent *Lakodalom* (Svadba) című művével, az igazi fordulatot azonban Dobrica Ćosić *Messze még a hajnal* (Daleko je sunce, 1951) című regénye hozza.

Fordulatról, természetesen, csak az előzményekhez képest beszélhetünk. Nem állítható ugyanis, hogy a *Messze még a hajnal* tökéletes mű, s hogy immár realista ábrázolásmódjának folyamatát nem töri meg időnként egy-egy klisírozott rész, vagy még gyakrabban a patetikus lelkesültség hulláma, az érzelmi distancia olykor bántó hiánya. Túl frissek még Ćosić élményei ahhoz, hogy teljes objektivitást és elfogulatlanságot várhassunk tőle, amikor valójában saját, alig öt-hat évvel korábbi háborús élményeit és dilemmáit írja meg. Mégis, ez a regény hatalmas ugrás nemzedéktársai írásaihoz képest, s ha mai szemmel nézve nem is kiemelkedő, de azért már igazi irodalom. A korábbi háborús témájú, vagy az újjáépítés hősi munkáját ünneplő írásokban csupán személytelen és mindig egyetértő tömegekkel találkozhatunk. Ćosićnál élő, hús-vér emberek szerepelnek; megannyi, sokszor ellentétes érzelmektől vezérelt egyéniség. Nemzedéktársai regényeiben elképzelhetetlen, hogy ne legyen minden partizán mindig egy véleményen. A *Messze még a hajnal* vezérmotívuma éppen a Jastrebac hegységben harcoló partizánosztog parancsnokának, parancsnokhelyettesének és politikai komisszárjának ellentéte, amelyet más, kisebb ellentétek egész sora egészít ki.

Maga a történet 1943 telén játszódik, egy olyan időszakban tehát, amikor a jugoszláv partizánhadserg kénytelen volt elhagyni Szerbiát, a felkelés bölcsőjét, s Bosznia és Hercegovina nehezebben megközelíthető hegyei közé vonulva folytatni a harcot. Szerbiában csak kisebb egységek maradtak, mint a jastrebeci csapat is, amely alig száz főt számlált. A német és bolgár megszállók elérkezettnek látják az időt, hogy végleg felszámolják a hidegtől és éhezéstől amúgy is elgyötört osztagot, amelynek parancsnoka, s még inkább az egyik környékbeli faluból származó helyettese nem akarja elhagyni az ismert, és viszonylag kedvezőnek látszó terepet, míg a komisszár éppen egy bonyolult manőverben, a Moraván való átkelésben látja a menekvés egyetlen lehetőségét. Mindenki meg van győződve a maga igazáról, mindenkit a legjobb szándék vezérel, végül is azonban választaniuk, dönteniük kell. Már-már úgy látszik, a komisszár álláspontját fogadják el, amikor Gvozden, a parancsnokhelyettes megmakacsolja magát, s az emberek egy részét lázadásra biztatja. A drámai sűrítettségű konfliktus akkor éri el csúcspontját, midőn a komisszár, hogy véghezvihesse saját akaratát, kivégezteti Gvozdent. Ezzel azonban tovább fokozódik az ő belső drámája: nemcsak egy húséges, bár egy pillanatra megingott forradalmár élete terheli a lelkét, hanem ettől a perctől kezdve egyedül kell viselnie az erkölcsi felelősséget döntése minden következményéért is — a partizánosztog megmeneküléséért vagy pusztulásáért.

Ćosić későbbi írói erényei, a mély lélekrajz, a drámai ellentétek szövevénye, a feszültség és az egészlet egybefogó realista ábrázolásmód már ebben

az első regényében megcsillannak, s bátran állíthatjuk, hogy a *Messze még a hajnal* nemcsak mint méröldkő, nem csak mint fordulat jelentős a felzabadosulás utáni szerb és jugoszláv irodalom kibontakozásában, hanem olyan irodalmi értékekkel bír, amelyeket a kritika még mindig nem tárt föl megfelelőképpen.

Ha a háború befejezése óta nem telt el elég idő ahhoz, hogy egy realista szemléletű íróban leüledjenek, objektivizálódjanak a közelmúlt eseményei, nincs más megoldás, vissza kell nyúlni a történelem egy korábbi szakaszához, s azon próbára tenni a tollat. Čosićnak ez a kísérlete a legsikerültebbek közé tartozik, s 1954-ben megjelent *Gyökerek* (Koreni) című regényét sokan a mai napig is a legjobb čosići műnek tartják. De ha az időpont el is tolódott a XIX. század végi szerb faluba (a helyszín maradt a Morava mente), az író alapvető érdeklődése és nézőpontja nem változott: az egyén mint a morális tudat hordozója és a történelmi szükségszerűség diktálta cselekvések közötti konfliktus foglalkoztatja továbbra is. Mert ha első regényének komisszára minden erkölcsi és emberi meggyőződése ellenére, szenvedve bár, de a kérelhetetlen körülményektől vezérelten ítéli halálra megingott harcostársát, hogy megmentse az osztagot, nem kisebb súlyúak azok a történelmi változások sem, amelyek szakadást hoznak a Katić családba, szembeállítva apát és fiát. Egy család történetén keresztül a *Gyökerek*ben tulajdonképpen a XIX. századi patriarchális szerb faluközösség felbomlását, egy évszázados életforma drasztikus erejű átalakulását, és az ilyen változásokat mindig szükségképpen átítató drámákat kísérhetjük végig. Čosić megint olyan témához nyúlt, amely magában hordozza a drámai konfliktusok lehetőségének egész sorát. A *Gyökerek* ereje azonban éppen abban rejlik, hogy írójuk ezeket a konfliktusokat egyetlen hatalmas mederbe tudta terelni, egyetlen családregegybe sűríteni azt az összetett szerbiai valóságot, amelynek bonyolultsága az évszázadokat pótolni akaró görcsös ugrásból fakadt. Az a folyamat, amely a szerencsésebb és egyenletesebben fejlődő nyugat-európai országokban egy-két évszázadig, de Kelet-Európában is legalább hosszú évtizedeken át tartott, a török uralom alól épp hogy felszabadult és Európához felzárkózó Szerbiában alig egy emberöltő, két-három évtized alatt zajlott le, s éppen ezért sokkal fájdalmasabban, sokkal több megrázkódtatással terhesen ment végbe. Ebben a történelmi tényben rejlik Čosić nemzeti írói előnye is, amelyet nagyszerűen ki tudott használni. S miközben a Katić család történetén keresztül a korabeli szerb valóság széles panorámáját tárja elénk, a mű minden realista erénye ellenére is az az érzésünk, mintha egy vérbő drámát olvasnánk.

Hogy valójában minek a gyökereit ismertük meg ebben a műben, azt csak az író harmadik regénye, az *Oldódás* (Deobe, 1961) olvastán fogjuk megérteni. De szakadjunk el egy időre Čosić írói pályájának nyomon követésétől, s műveit ne a megjelenés kronológiai sorrendjében nézzük, hanem a történelem időrendjét járva, azt az *Időt*, amely Čosić valamennyi jelentősebb művének láthatatlan főszereplője. Annál is inkább, mert Čosić, úgy tűnik, mindig történelmet ír. Nem történettudományt persze, hanem azt az arisztotelészi művészetet, amely hűségesebben és valóságosabban tárja elénk a történelmet, mint maga a történetírás.

Az író szubjektív eposza, ahogy egy kritikus találóan nevezte *A halál kora* (Vreme smrti, I—II. 1972, III. 1975, IV. 1979) című monumentális történelmi regényfolyamot, az első világháború kezdeti szakaszáról szól, amikor

a kis Szerbia hősi ellenállást tanúsít a túlerővel támadó nagyhatalommal, az Osztrák—Magyar Monarchiával szemben. A szereplők egy része történelmi személy, másokat a *Gyökerekből* ismerünk, de a történelmi események igazi hordozója a nép. Cosić népe azonban sohasem személytelen, s bár a történelmi determináltság sokszor meghatározza az egyes alakokat, mégis, az individuális egyének valóságos tárháza ez az elsősorú erővel, szélesen és mélyen hömpölygő regényfolyam, amely éppen mint ilyen tárja elénk egy egész nép kollektív pszichológiáját.

A *halál korát* olvasva állandóan és óhatatlanul föltolekszik bennünk a kényszer, hogy Tolsztoj *Háború és békéjéhez* hasonlítsuk, s ez kétségtelenül zavaró, sőt kárára lehet az olvasmányélménynek; mert melyik író vagy melyik mű bírna el egy ilyen párhuzamot!? Nemcsak a regény felépítése, szerkezete, nemcsak széles panorámája és mély realizmusa idézi föl a tolsztoji koncepciót, hanem az egyes alakok is. Kutuzov megfelelője ilyen formában hol Mišić tábornok, hol Putnik vojvoda alakjában jelenik meg, Milena Katićban időnként Natasa Rosztova vonásait ismerjük fel, míg az egyszerű, de a világot reálisan látó s mély népi bölcsességgel megáldott Tola Dačić akár a szerb Karatajev is lehetne. Mégis, van egy alapvető, minden hasonlóságnál lényegesebb különbség, amely mindkét regény legmélyebb, meghatározó rétegében rejlik. Nevezetesen, míg Tolsztojnál a főszereplő valójában a kérelhetetlen, megváltoztathatatlan és minden tekintetben determinált történelem, s Kutuzov nagysága éppen abban van, hogy felismeri és fölhasználja ezt a történelmi kényszerűséget, sőt éppen azt szolgálva győzi le Napóleont, addig Mišić tábornok, ez a parasztgyerekből lett hadvezér, minden tőle telhető erővel és eszközzel szembeszáll a történelemmel, s igyekszik annyit változtatni rajta, amennyit emberileg csak lehet. Ilyen tekintetben Tola Dačić sem a karatajevi eszmevilág hordozója, s csak akkor nyugszik bele a sorscsapásokba, amikor azokon valóban lehetetlen változtatni. Cosićnál tehát az ember nincs teljes mértékben kiszolgáltatva a történelemnek, hanem kölcsönhatásban áll vele, s ember és történelem szerves, dialektikus egységet alkot. Más szóval, regénye azt sugallja, hogy mindig, minden körülmények között gondolkodnunk és cselekednünk kell, s olykor meg kell kísérelni a lehetetlent is.

Az első világháború idejéig a szerb társadalom még nem rétegeződött át, nem bomlott föl annyira, hogy a *Gyökerekből* föllángolt ellentétek ne lohadnának le, hogy a más-más politikai táborhoz vagy társadalmi osztályhoz tartozó egyének ne találjanak egymásra a közös bajban. Nem csak Vukašin Katić keresi a kapcsolatot apjával, akivel húsz éve nem találkozott a *Gyökerekből* ismert okok miatt, hanem Adam Katić is szinte testvérként kezeli nagyapja és apja napszámosának fiát, akinek sorsa esetleg ugyanúgy egy osztrák golyó lehet, mint az övé. Ez a nemzeti egység természetesen csak átmeneti és felszínes, de a harc szempontjából hasznos és döntő. Cosić azonban nem akar illúziókat táplálni, nagyon jól tudja, s érezte is, hogy a felszín alatt a megosztás folytatódik, s a társadalmi különbségek sem szűnnek meg. Másként és más okokból védi a hazáját Aleksa Dačić, aki a hősiességéért kapott kitüntetésben elsősorban a háború utáni felemelkedés egyik biztosítékát látja, s más indokok vezetik a harctérre a rövidlátó diákot, a romantikus lelkesültségű Ivan Katićot. Hogy az alapvető társadalmi antagonizmusok mennyire mélyek, mi sem bizonyítja jobban, mint hogy a paraszti származású Mišić tábornoknak is minden idegszálát meg kell feszítenie ahhoz, hogy megértse a nép és a népből származó katonák pszichológiáját, s elsősorban talán annak köszönheti győzelmét, hogy ez sikerül neki.

A hároméves eltolódással megjelent harmadik kötetben, bármennyire is szerves folytatása az első kettőnek, egy alapvető változás ötlük a szemünkbe. Čosić érdeklődése ugyanis a történelmitől, és az egyén szerepétől és reagálásától egy történelmi kataklizma specifikus körülményei között, ezúttal a tragikus felé tolódik el. Potiorek „büntető expedíciója” fejvesztetten menekül, s eközben katonái közül többen vesznek bele a Drinába, mint ahányan a harcokban elesnek. De a szerb hadseregre is újabb, a háborúnál is alattomosabb veszély leselkedett: a tífusz, ez a végzetes „hadizsákmány”, amelyet az osztrák sebesültekkel együtt „ejtettek foglyul” a valjevói hadikórházban. A nézőpont változásának és az eseményeknek megfelelően a korábbi főszereplők kissé háttérbe szorulnak, s haldoklók, betegek, sebesültek és tífuszosok, orvosok és önkéntes ápolónők kerülnek a történés középpontjába.

Régi igazság, hogy a halál közelsége fölébreszti az emberben a filozofikus hajlamokat. S ha az előbb azt mondtuk, hogy a harmadik kötet a történelmitől a tragikus felé tolódott el, hozzá kell tennünk, hogy a már ismert čosići lélekábrázolás mellett talán ezúttal van aklalmunk először találkozni igazán Čosić írói sokoldalúságának egzisztenciális-filozófiai rétegével. Ez a megállapítás elsősorban azokra a betétszerű eszmefuttatásokra vonatkozik, amelyeket a szerző az Ismeretlen Betegnek tulajdonít, s amelyek át meg át vannak szöve az emberi lét és tudat, az egyén és a közösség, az élet és a halál megannyi kérdésével. Sokkal előbbek azonban, s jobban is illenek bele a regény epikus kereteibe egy sebesült őrnagy, Gavriilo Stanković vívódásai a mankóra ítélt élet és a halál választásának lehetősége között. Ez a Gavriilo Stanković, bár valójában epizódszereplő, a regény egyik legérdekesebb s pszichikailag talán legárnyaltabb alakja. Csak azért választotta a katonatiszti pályát, mert úgy érezte, népének egy ideig még leginkább katonákra lesz szüksége. Aztán kiábrándult, Pétervárra ment, ahol szoros kapcsolatba került a forradalmi demokratákkal, s részt vett az 1905-ös felkelésben. Itt élte át élete egyetlen, nagy és végzetes szerelmét és csalódását olyan intenzitással, mint valami Turgenyev-hős, majd ezt követően hazatért Szerbiába, s újra följánlotta kardját és életét a hazának. Beszélgetőtársa, vitapartnere a kórházban, s bizonyos értelemben ellenpólusa doktor Szergejev, aki Oroszországból jött egy hónappal a háború kitörése után, mint mondja, „emberi és szláv indítékból”. Véletlen lenne, hogy a regény filozófiai rétegének hordozója (leszámítva az Ismeretlen Beteg följegyzéseit) éppen ez a két személy? Vagy Čosić talán úgy gondolta, ha már filozófiai vitákról, élet és halál, boldogság és boldogtalanság, szenvedés és morál kérdéseiről van szó, legalább az egyik fél legyen orosz, de nem ért, ha a másik is megjárta Oroszországot, hiszen az orosz regényekből ismerjük ezeket a hajnalokig tartó vitákat. Vagy talán úgy vélte, két szerb filozófatársa erőltetett lett volna a világháború forratagában? Meglehet, igaza volt neki. Tény, hogy ilyen formában és a moralizáló filozófiai réteg sokkal könnyebben és meggyőzőbben illeszkedik a regény egészébe.

Le kell még szögeznünk, hogy a nézőpont bizonyos fokú eltolódása ellenére, az író ebben a harmadik részben is — amely a fegyvernagy, az átmeneti „béke” időszakát öleli fel — mindig a történelem hatalmas folyamatában, és egy nép sorsának egészében vizsgálja az egyéni tragédiákat, ábrázolja a csirájukban halálra, de legalábbis beláthatatlan szenvedésre ítélt szerelmeket, melyek a kórházi betegágyaknál születtek. Az egész mű szerke-

zetének egységes ritmusa mellett leginkább ezzel a történetiséggel biztosítja a művészi egységet.

A negyedik kötetben újra a háborús események és azok politikai háttére kerülnek a középpontba. Eljött az 1915. esztendő nyara, amikor a központi hatalmak végső támadásra készülnek Szerbia ellen. Németország az Osztrák—Magyar Monarchia segítségére siet, s a Duna és a Száva mentén megkezdődnek a csapatösszevonások. Keletről Bulgária is készülődik, de az antant hatalmak még akkor is hisznek Bulgária ígéreteinek, amikor ez mozgósít, s újra arra akarják kényszeríteni Szerbiát, hogy területeket adjon át keleti szomszédjának, netán az cserébe melléjük állna. Ugyanakkor a szövetséges Olaszország is az Adria keleti partvidékére aspirál, s így lényegében szemben áll Szerbiával, amely szeretné egyesíteni a délszláv népeket. De ezek között a „délszláv népek” között koránt sincs egység. Nemcsak abban az értelemben, hogy a horvátok meg a szlovének helyzetüknél fogva a monarchia hadseregében harcolnak, nem is csak azért, mert a horvátok egy részében az a hit él, hogy Szerbia elfoglalásával valósulna meg a délszláv egység, természetesen horvát vezetéssel és Ausztria védőszárnyai alatt, s ezért igen lelkesen harcolnak szerb „testvéreik” ellen, hanem azért is, mert még az emigrációban élő és a jugoszláv egység leglelkesebb szószólóiként ismert horvát politikusok is kettős játékot játszanak: mást mondanak Londonban és Párizsban, mint amit nem sokkal előbb a Nišbe evakuált szerb parlament előtt mondtak. Egy szóval, ahány politikus, annyi elképzelés a jövődöbéli egyesülésről. Közben pedig még Szerbia léte is kérdéses. A józanabbak, mint például Mišić tábornok, a szemére is vetik ezt a politikusoknak, mondván, annyira szeretnének egyesülni az éppen ellenük harcoló horvát és más testvéreikkel, hogy közben föláldozzák a saját népüket. Ahelyett, hogy Szerbia sorsával törődnének, ábrándokat kergetnek.

Ezek az ábrándok még nagyon sokba fognak kerülni Szerbiának. A három oldalról támadó ellenség ugyanis beszorítja a szerb hadsereget az ország délnyugati sarkába, s a vezérkar és a politikai vezetés a kapituláció helyett az ország elhagyását választja. Ezzel elkezdődik egy háromszázézeres hadsereg és mintegy 150-200 ezer civil menekült menetelése, majd vándorlása az albán hegyeken át, hóviharban, éhezve, rossz felszerelésben, a tenger felé. Ez az albániai visszavonulás a hadsereg jelentős részét fölmorzsolja, de amikor megérkeznek az Adria partjára, a szövetségesek hajói és élelmiszer-szállítmányai helyett újabb szenvedések várnak azokra, akiket nem pusztított el az albán tél, nem faltak föl a farkasok, és nem ölték meg a lesből lövöldöző, jobbára ellenséges hangulatú albán törzsek fegyveresei. Az olaszok ugyanis különböző okokra hivatkozva megtagadták, hogy hajóikkal elszállítsák a szerb csapatok maradványait, élelemmel megrakott konvojaiuk pedig hetekig veszteltek a kikötők előtt, míg a kimerült szerb katonák és civilek százával haltak éhen. Sőt, azt is megtették, hogy a megszállásuk alatt levő Dél-Albánia felé menetelő szerb egységeket — amelyek jobbára siheder újoncokból és evakuált 14-15 éves gyerekekből álltak — nem engedték be „saját” területeikre, s emiatt ezek közül mintegy negyvenezren pusztultak el. A tengerpartra érkezett katonaság és civil menekültek közül bizonyos adatok szerint 150—180 ezren vesztették életüket, többen, mint az albán havasokban. Olaszország ily módon akart végezni a szerb hadsereggel, hogy a háború után magának biztosíthassa Dalmáciát. Végezetül a francia tengerészeti miniszter

erélyes föllépésére a francia kormány elhatározta, hogy maga küld hajókat az albán partokhoz, s ezzel, 1916 januárjában, megkezdődött a szerb hadsereg maradványainak átszállítása Korfu szigetére.

Szerbia számára ezzel véget ért annak a „nagy háborúnak” az első szakasza, melyben az ország összlakosságának közel egyharmadát, felnőtt, hadköteles korú férfilakosságának pedig a felét veszítette el. A háború majd még folytatódik, Ćosić azonban a negyedik rész utolsó mondata után („... s a hajók elindultak velük az ismeretlenbe, a mélyen ülő égbolt felé”) odaírta a befejezést jelentő szót: vége. Ezzel lezárta azt a monumentális regényeposzt, amely kétségtelenül központi helyet foglal el, valószínűleg véglegesen, gazdag életművében.

A *Gyökerek* mérgező termése, mint láttuk, ekkor még nem volt halálos. A közös baj még össze tudta kovácsolni a nemzetet. Tovább kellett fokozódnia a társadalmi rétegződésnek, tovább éleződniük a már megfogant antagonizmusoknak, hogy pusztító erejük teljes bomláshoz, egy nép tragikus megoszlásához vezessen. Ez csak a második világháború, az ellenállási mozgalom és a forradalom zivatarában következett be, amit annyi fájdalmas igazság föltárásával Ćosić korábban keletkezett regényében, az *Oldódásban* (*Deobe*, 1961) írt meg.

Alighanem túloznak azok, akik a *Gyökereket*, *A halál korát* és az *Oldóást* trilógiaként fogják fel. Erre egyedül az adhat okot, hogy mindhárom regényben szerepelnek a Katić család tagjai. Szerepük azonban csak a *Gyökerekben* központi, míg a másik két műben vagy kívül állnak a cselekmény fő vonulatán (*Oldódás*), vagy pedig egy gigantikus méretű galéria másokkal egyenértékű alakjai (*A halál kora*). Ami e két utóbbi mű belső rokonságát biztosítja, az sokkal inkább a szerző érdeklődése, nézőpontja és koncepciója. A történelmi kereteket az *Oldódásban* is a művészien objektivizált szociális tudat tölti meg, amely az egyének morális és pszichikai lényegén tükröződik vissza. A mélyben forrongó erők külső beavatkozásra, a német megszállás feltételei között végleg elszabadulnak, s a *Gyökerekben* fogant, de *A halál korában* még elfojtott belső tragédia ezúttal kulminál.

Az *Oldódás* első szakaszában, amikor a megszállók népiertő tettei egyeseget tudatos, másokat ösztönös ellenállásra készítetnek, még úgy látszik, sikerül áthidalni a belső ellentéteket, s egyesíteni a megosztott társadalmi erőket a külső ellenséggel szemben. A Morava környékén működő partizáncsapat parancsnokának, a nagygazda fiából lett kommunistának, Dušan Katićnak nem is kerül túl nagy energiájába, hogy megnyerje Kosta Cvetić őrnagyot és bujdosó tisztekből álló csoportját a közös célnak, a németek elleni harcnak. Az együttműködés eleinte gyümölcsözőnek bizonyul, rövidesen azonban kiderül, hogy többé nem lehet összebékíteni az összebékíthetlent. A történelemből tudjuk, hogy a polgárháborúk mindig véresebbek az országok, nemzetek között folyó háborúknál. Mert amíg a külső betolakodó győzelme általában csak ideiglenes, s előbb-utóbb kitakarodik majd, a polgárháborúban szembenálló felek egymás teljes megsemmisítésére törekszenek, mert csak így szabadulhatnak meg végleg az ellenféltől. Alighanem így gondolkodott Cvetić őrnagy is, akit eleinte még lelkesített a tudat, hogy a csetnikek és a partizánok egyesítésével egy olyan ütőképes egység parancsnoka lehet, amellyel sakkban tudja tartani a németeket a Morava környékén. Később, leginkább egy kistílű, gerinctelen és koncepció nélküli politikus, vagy pontosabban politikai

kalandor, Bata Pavlović hatására előbb csak cserbenhagyja a partizánokat az ütközet legkritikusabb szakaszában, később szembefordul velük, s célja már nem is a németek, hanem a kommunisták elleni harc. Meghasonlása végül is alkoholizmusba, teljes lelki defetizmusba hajszolja ezt a tehetséges, eredetileg egyenes és kemény egyéniséget és jobb sorsra méltó embert, aki a történet végén odáig süllyed, amikor pedig már látni, hogy számára minden elveszett, hogy a németektől kér fegyvert a partizánokkal való leszámoláshoz. Emberi tragédiáját a legtömörebben és legcinikusabban éppen rossz szelleme, Bata Pavlović fogalmazza meg így: „Ne féljenek ettől a lövöldözéstől. Csak Kosta Cvetić őrnagy végezteti ki az elfogott partizánokat. Ez a hős agyonlövési tévedése és saját veresége tanút.”

A csetnik mozgalom lényegét és belső tragédiáját talán még jobban s főleg szemléletesebben és megrázóbban tükrözi Uroš és Miloš Babović, apa és fia sorsa. Az apa, Uroš mint a tekintélyesebb parasztok bizalmát élvező nagygazda, a Morava menti csetnikek vojvodája, főparancsnoka lesz, s formailag még Cvetić őrnagy is alá van rendelve neki. Ezzel szemben a fia, Miloš a helybeli ifjúkommunista sejt titkára, később pedig Dušan Katić egyik osztagának parancsnoka. Az apa eleinte minden hatalmát arra használja fel, hogy megóvja fia életét; úgy tűnik, csetnikeskedésének ez az egyetlen és igazi célja. Amikor azonban egy szerencsétlen s a méregkeverő Bata Pavlović által kitervelt körülmény folytán a fia messziről rálő, fölébred benne a gyűlölet minden iránt, ami partizán vagy kommunista, minden iránt, ami véleménye szerint elrabolta tőle a gyereket. Ez a mérhetetlen gyűlölet végül odáig juttatja, hogy részszegségében nem hajlandó megakadályozni foglyul ejtett fia kivégzését. A kijózanodás nála is tragikus, s előbb erkölcsi, majd fizikai megsemmisüléshez vezet.

Ćosić az *Oldódásban* a tőle immár megszokott mély lélekábrázolással, éppen az idézett sorsokon keresztül mutatja be, egyénekre lebontva, az egész szerb nép s főleg a szerb parasztság legújabbkori tragédiáját, azt a megosztást, szétválást, mély hasadást, amelyet az eredeti cím (deobe=megosztlások) szemléletesebben sűrít egyetlen szóba, mint a magyar fordítás.

De vajon csak a társadalmi antagonizmusok sodorták szükségszerűen a szerb népet a véres testvérháborúba, vagy a megosztásnak voltak más, netán külső, importált okai is? Ćosić, aki egy időben magas funkciókat töltött be a pártban, a hatvanas évek elején kritizálni merete a titói belpolitika bizonyos törekvéseit, majd fokozatosan szembekerült a párt hivatalos irányvonalával. Ebből következik, hogy mint író is föltette magának a kérdést, hozzájárult-e, s mennyiben járult hozzá a partizánmozgalmat vezető és irányító párt politikája a nép megosztásához. Erre keres választ két legújabb regényében, *A bűnösben* (Grešnik, 1985) és *A szakadárban* (Otpadnik, 1986), miközben a sztálini koncepciójú bolsevik totalitarizmus működését vizsgálja.

Az első világháború véres eseményei sokakat a teljes kiábrándultságba sodortak, míg mások a baloldali, elsősorban a kommunista mozgalomhoz való csatlakozásban látták a kiutat. Így tett Bogdan Dragović is, aki *A halál korában*, a valjevói kórházban beleszeretett az önkéntes ápolónőként ott dolgozó Milena Katićba, s *A bűnösben* immár a régi barát, Ivan Katić sógoraként látjuk viszont. Hatására Ivan is magáévá teszi a kommunista eszméket, s szimpatizánusként számos megbízatást vállal, köztük nemegyszer veszélyeseket is, de a pártba belépni nem hajlandó. A tudós értelmiségi írásaival is nagy

szolgálatot tesz a mozgalomnak, amikor azonban elolvassa André Gide *Viszszatérés a Szovjetunióból* című útinaplóját, melyben a csiztkákról is szó esik, nagy csalódás éri, kiábrándul, s cikkeiben elhatárolja magát a sztálini vonaltól. Ezzel szembekerül a jugoszláv párttal is, s megbélyegeztetését és bojkotálását éppen sógora, Bogdan Dragović irányítja, aki ekkor már jobbára külföldön tartózkodik, a Szovjetunióban, Párizsban vagy másutt, ahová küldetése avagy a Komintern vezérli, hogy részt vegyen a párt tisztaságáért és bolsevizációjáért folyó harcokban.

A *bűnös* szerkezete eltér a korábbi ósici epikától, lényegében a politikai eszmék konfliktusára épül. A középpontban az önálló gondolkodásra jogot formáló, a pluralizmus szükségességét valló Ivan Katić és a dogmának vakon szolgáló Bogdan Dragović áll. A több szálon futó cselekmény bemutatja a Katić család belső megoszlását, a fiatalok illegális munkáját és vitáikat, valamint az érett kommunisták és szimpatizánsok belső dilemmáit, esetleges meg hasonlítását.

Milena, aki néha évekig nem látja férjét, mert az a párt és a Komintern szolgálatában a világot járja, nagy lelki tusa után elhatározza, hogy szakít vele, s ezzel szembekerül saját fiával, Vladimírral. Ebben a válságos pillanatban tűnik föl régi imádója, Petar Bajević, aki szintén az átmeneti meghasonlás pillanatait éli. Zürichben likvidálnia kellett volna egy, a koncentrációs táborból elmenekült német kommunistát, s bár nem először kapott ilyen feladatot, s több korábbi áldozatáról is tudta, hogy csak a sztálini vonal szemszögéből árulók, most valamiért nem volt képes megtenni. Elmenekül Zürichből, Belgrádba megy, fölkeresi Milenát és rábeszéli, menjenek el együtt Görögországba, egy barátja szigetére. Milena a legnagyobb lelki válság közepette rááll, s a szigeten édeni boldogságban töltenek el néhány hetet. Mindketten tudják azonban, hogy ez nem végleges megoldás. A történet idején Németország lerohanta Lengyelországot, s ezzel kezdetét vette a második világháború, ők ketten pedig újra hajóra szállnak: Petar, hogy visszatérjen Moszkvába, bármilyen büntetés várjon is rá, Milena pedig a családjához Belgrádba, ahol mindenki rettegve várja, hogy őket is elérje a háború végzete.

A *szakadár* egy kisebb csodával kezdődik. A Moszkva felé tartó Petar Bajevićet már a hajón kezelésbe veszi Jegorov, az NKVD tisztje, de Bajević nem enged, s a provokációnak sem dől be, amikor úgymond „szökni hagyják”. A végeredmény szinte hihetetlen: a makacsul ellenálló Bajević visszanyeri a Komintern bizalmát, újra a jugoszláv párt kb-tagja lesz, s újabb feladatokat kap.

Hosszabb nyugat-európai emigráció, bécsi illegalitás és több, sikeresen elvégzett feladat után Bogdan Dragovićot is Moszkvába rendelik, s ő teljesen magán kívül van a boldogságtól, amikor a vonat átlépi vele a szovjet határt. Moszkvában azonban furcsa dolgokat észlel, megjárja az egyszer fent, máskor lent poklát, s rádöbben, hogy az ideológiai és a hatalmi harc kellős közepébe csöppent. Hosszú dilemma után úgy dönt, hogy félreteszi kételyeit, háttérbe szorítja bizonyos meggyőződéseit, s a párt egysége érdekében mindent elfogad, csak hogy újra feladatokat kapjon, s visszakerülhessen a jugoszláv párt központi bizottságába. Magáévá teszi a Komintern Jugoszláviára vonatkozó irányvonalát, miszerint Jugoszláviát csak úgy lehet megszüntetni, ha a kisebb népeket szembeállítják a számbeli többségben levő szerbekkel, s a szerb kommunisták azért árulók, mert ezt nem akarják megtenni. Bogdan ezt is vállalja,

mondván, hogy az ő nemzete a nemzetközi proletariátus, hazája a Szovjetunió, fő célja pedig Jugoszlávia széttözása és a szerb nemzeti eszme letörése. Ezzel eléri célját, visszakerül a kb-ba, és újabb feladatokkal Csehszlovákiába küldik.

A hatalmi harc váltakozó eredményekkel folytatódik. Így a kemény Bajević is hol a börtönben, hogy a politikai bizottságban van. S a küzdelem a pozíciókért akkor sem szűnik meg, amikor a jugoszláv párt vezetősége Párizsba teszi át székhelyét. Bogdan egyre nehezebben viseli el, hogy a régi harcostársak közül mind többen tűnnek el a tisztogatások során, s teljesen új emberek veszik át a helyüket. Mire több sikeresen elvégzett feladat után Párizsba érkezik, az ottani vezetőség már kizárta soraiból, s azt követelik tőle, menjen vissza Moszkvába, ahol majd dönteni fognak sorsáról. Bogdan nem akarja vállalni „Korocsenko vöröspartizán szerepét” — holott a most őt kizáró főtitkárt annak idején éppen ő maga eskette meg, amikor fölvette a pártba, hogy ha kell nem csak az életét, a becsületét is odaadja a pártnak, mint Korocsenko partizán tette, aki a többi harcos épülése érdekében vállalta az áruló szerepét és az érte járó halálbüntetést. Végül egy váratlanul jött tüdőgyulladás és egy francia nő ápolása következtében eltűnik elvtársai szeme elől, amikor pedig fölépül, úgy dönt, nem Moszkvába megy, hanem Belgrádba, bármi várjon is ott rá. Nem teljesítette tehát a párt akaratát, s ezzel de facto áruló, szakadár lett.

A regény végén egy belgrádi börtönben szembesítik a fiával, aki nem hajlandó szóba állni vele.

Jugoszlávia lerohanása ekkor már csak napok kérdése, s Čosić a készülődő következő regényben nyilván az ellenállási mozgalom belső problémáira, sikereire és konfliktusaira próbál majd fényt vetni. A dilemmák alighanem jóval mélyebbek és nagyobbak lesznek, mint amilyeneket első regényének, a *Messze még a hajnalnak* komisszárja élt át. Arra a kérdésre azonban, hogy a jugoszláv, s ezen belül a szerb nép második világháborús tragikus megosztásának voltak-e a társadalmi antagonizmusokon kívüli gyökerei, Čosić már ebben a regényben megadta a maga egyértelmű válaszát. A válasz a Kominternhez és az azt szolgáló módon kiszolgáló szerb kommunistákhoz vezet.

Dobrica Čosić életművének itt ismertett fő vonulata mellett több polemizáló jellegű esszékötetet is kiadott, megírta a tőle meglepően szokatlan stílusban keletkezett *Mese* (Bajka, 1966) című allegorikus-fantasztikus regényt, s ezenkívül számos politikai traktátum szerzője. A véletlen úgy hozta, hogy 1956-ban a Magyar Írók Szövetsége vendégeként Budapesten érték az október 23-a utáni események, melyekről *Hét nap Budapesten* (Sedam dana u Budimpešti) címen számolt be előbb a *Borba* című napilapban, majd könyvalakban is. Kétségtelen, hogy Čosić a mai szerb irodalom egyik legtermékenyebb és legkiemelkedőbb alkotója, aki kezdeti sikereit valószínűleg inkább tehetségének köszönheti, idővel azonban nagyon is tudatos, ha úgy tetszik tudós, és képzett író lett. Legkiválóbb műveit, melyeket e portréban ismertettünk, számos nyelvre lefordították. Magyarul ezek közül a *Messze még a hajnal*, a *Gyökerek* és az *Oldódás* olvasható.